

Almanlar Tarafından Yapılan Zincirli Höyük [Sam'al] Kazıları ve Osmanlı Devleti'nin Bu Süreçteki Uygulamaları

The Zincirli Tumulus [Sam'al] Excavations Conducted by the Germans and the Practices of the Ottoman Empire in This Period

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Yıldırım Yıldırım
Bayburt Üniversitesi
yyildirim@bayburt.edu.tr

Başvuru / Submitted:
18 Nisan 2024

Kabul / Accepted:
6 Temmuz 2024

DOI: [10.21021/osmed.1470623](https://doi.org/10.21021/osmed.1470623)

Atıf/Citation:

Yıldırım, Y. "Almanlar Tarafından Yapılan Zincirli Höyük [Sam'al] Kazıları ve Osmanlı Devleti'nin Bu Süreçteki Uygulamaları", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 23 (2024): 93-115.

Benzerlik / Similarity: 2

Öz

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen tarihi eser araştırmalarındaki gelişmelere bağlı olarak yabancı araştırmacıların akınına uğradı. Bu araştırmacıların mensup olduğu devletlerden biri de Almanya idi. Almanlar, ilk olarak Anadolu'nun batısında yürüttükleri faaliyetlerin ardından ülkenin diğer kısımlarında da çalışmalar yapmaya başladı. Bu yerlerden biri, Osman Hamdi Bey'in 1884 yılında keşfettiği Zincirli Höyüktü. Berlin Müze Müdürü Carl Humann'ın başkanlığında 1888 yılında kazı için ilk ruhsat alındı. Bunu 1890 ve 1894 yılındaki kazılar takip etti. Ardından 1902 yılında üçüncü kazının devamı niteliğinde başlanan kazı ile Almanların yaptığı çalışmalar son buldu. Kazılarda bulunan eserlerden bir kısmı mevcut nizamname ve padişah onayı ile Almanya'ya verildi. Zincirli hakkında yapılan araştırmalar, genellikle arkeoloji veya eskiçağ disiplini çerçevesinde yoğunlaşmakta ve Almanların yaptığı kazılar hakkında çok kısa bilgiler verilmektedir. Doğrudan Almanlar tarafından Anadolu'da yapılan çalışmaları içeren araştırmalarda ise Zincirli kazılarına neredeyse hiç değinilmemiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi doküman analizi tekniği ile Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan Osmanlı Dönemi belgelerinden hareketle Almanlar tarafından yürütülen Zincirli Höyük kazıları incelenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kazı sürecindeki yaklaşımı, Alman kazı ekibinin ve Osmanlı Devleti'nin buluntularla ilgili tutumları ele alınmıştır. Asar-ı Atika Nizamnamesi kapsamında kazıların yürütüldüğü ve buluntuların buna göre değerlendirildiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zincirli Höyük, Asar-ı Atika, Arkeolojik Kazılar.

Abstract

The Ottoman Empire was subjected to an influx of foreign researchers due to the developments in historical artifact research that took place in Europe in the 19th century. One of the countries to which these researchers belonged was Germany. After the activities they first carried out in the west of Anatolia, the Germans began to work in other parts of the country. One of these places was Zincirli Tumulus, discovered by Osman Hamdi Bey in 1884. The first license for excavation was obtained in 1888, under the direction of Berlin Museum Director Carl Humann. This was followed by excavations in 1890 and 1894. Then, with the excavation that started in 1902 as a continuation of the third excavation, the work carried out by the Germans ended. Some of the artifacts found during the excavations were given to Germany with the current regulations and the sultan's approval. Research on Zincirli generally focuses on the discipline of archaeology or ancient history and contains and very brief information is given about the excavations carried out by the Germans. In research directly involving studies carried out by the Germans in Anatolia, the Zincirli excavations were almost never mentioned. In this study, Zincirli Tumulus excavations carried out by the Germans were examined using the qualitative research method and document analysis technique, based on the Ottoman Period documents in the State Archives Directorate. In this context, the approach of the Ottoman Empire during the excavation process and the attitudes of the German excavation team and the Ottoman State regarding the finds were discussed. It was discussed that the excavations were carried out within the scope of the Regulation of Asar-i Atika (Historical Artifacts) and the finds were evaluated accordingly.

Keywords: Zincirli Tumulus, Historical Artifacts, Archaeological Excavations.

Giriř

Avrupalıların Ortaçağ'ın başlarından itibaren antik döneme ait kaynakları kendi dillerine çevirmeleri sonucunda, çevrilen eserlerdeki yerler ve buraların sahip olduğu zenginlikler öğrenilmeye başlandı. Bu durum onların dikkatini eski dünyaya çevirmelerini sağladı. Reform ve Rönesans hareketlerinden sonra da birçok gezgin, Roma ve daha eski uygarlıklara ait eserleri görmek, keşfetmek ve fırsat bulduklarında bunları ülkelerine götürebilmek için o tarihlerde eski uygarlıkların yerleşim alanlarının büyük bir kısmına hâkim olan Osmanlı Devleti topraklarına geldi.¹ Böylece tarihsel süreç içerisinde unutulmuş yerler yavaş yavaş yeniden gün yüzüne çıkmaya başladı ve bu araştırmaları yapmak için Osmanlı topraklarına olan ilgi arttı. Eski eserlere karşı Avrupa'da oluşan bu ilgi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren alanında bilgi sahibi olan Avrupalıların yoğun bir şekilde Osmanlı toprakları üzerinde, tarihi eser araştırmalarına neden oldu. İlk başlarda kendi kültürlerinin temeli olarak gördükleri Hellen, Roma ve Hıristiyanlığa ait eserler arandı ve zamanla daha eski uygarlıklara ait eserlerle de ilgilenilmeye başlandı.²

Başta Fransa, İngiltere ve Amerika olmak üzere birçok batılı devlete mensup araştırmacı, çalışmalarına önce tarihi eserlerin yeri, dönemi ve o günkü durumlarının tespiti ile başladı, bunu yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmalar takip etti. Osmanlı Devleti'nde ilk arkeolojik kazılar 1798'de Mısır'da,³ 1802 yılında da Irak bölgesinde yapıldı. Anadolu'da ise ilk kazı, 1863 yılında başlanan Efes kazıları oldu. Bu tarihten sonra kazı çalışmalarını Anadolu'nun diğer kısımlarına hızla yayıldı. Bu sürecin ardından ise bulunan birçok eser, tamir amacıyla/bahanesiyle veya karşılıklı yapılan anlaşmalarla batılı ülkelere taşınmaya başlandı.⁴

Avrupa'da eski eserlere yönelik ilginin arttığı ve bu kapsamda arkeolojik çalışmaların yoğunlaştığı 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nde bu konuda henüz bir bilinç oluşmamıştı. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde 1845 yılında Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa'nın girişimleri sayesinde Aya İrini binasında antika eserler toplanmaya başlandı. Burası 1868 yılında Müze-i Hümayun adıyla resmen müze haline getirildi. Bu dönemde eski eser bilinci yavaş yavaş oluşmasına rağmen henüz daha gerek müzecilik gerekse arkeoloji konularında yetişmiş eleman yoktu. Bu nedenle müzenin başına müdür olarak yabancılar atandı. Kısa süre içerisinde mevcut bina yetersiz kalınca Çinili Köşk restore edilerek eserler buraya taşındı. Her ne kadar müzecilik ve arkeoloji konularında olmasa da batılı bir eğitim almış olup sanat ile tarihe yoğun ilgi duyan ve 1878 yılından itibaren müze komisyonu üyeliğini yapan Osman Hamdi Bey, 1881'de müdür olarak atandı. Osman Hamdi Bey, görev süresince müzecilik, eski eserlerin korunması ve yurt dışına

¹ Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması", *Yeni Türkiye*, 22/83 (2016): 753.

² Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji", *Tarih Okulu Dergisi*, 6/XV (2013): 264-265.

³ Mısır'da, ilk kazı çalışmaları Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi'nde başlamıştır. Fransız ordusunda bulunan 167 bilim ve sanat adamlarından kurulu bir heyet de bu sefere katılarak Mısırda çalışmalar yürütmüştür. Seferin başarısız olması sonucunda bu kişilerin yaptıkları çalışmalar neticesinde bulunan tarihi eserlerin Fransa'ya götürülmesine İngiltere tarafından izin verilmeyerek eserler, 1803 yılında İngilizlere teslim edilmiştir. Canan Sarıyar Sezan, "Osmanlı Devleti Döneminde Mısır'da Arkeolojik Faaliyetler ve Eski Eser Uygulamaları", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 30 (2023): 69; Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2008): 178.

⁴ Palaz Erdemir ve Erdemir, "Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması": 753; Bayram Bayraktar vd., "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17/34 (2017): 55.

çıkarılmasının engellenmesi, ayrıca bizzat yaptığı arkeolojik çalışmalarla bu alana büyük katkı sağladı.⁵

Osman Hamdi Bey'in bahsedilen konularda yaptığı en önemli katkılardan biri, tarihi eserlerin yurtdışına çıkarılmasını engellemeye de yönelik olan ve yapılacak kazı çalışmalarının hangi kriterler çerçevesinde gerçekleşeceğini düzenleyen 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni hazırlaması oldu. Bu konuda ilk kez 1869 ve ardından 1874 yıllarında nizamnameler çıkarılmışsa da o güne kadarki en kapsamlısı Hamdi Bey'in 21 Şubat 1884 tarihinde yayımlanan nizamnamesi oldu ve 1960'lara kadar kullanıldı.⁶ Almanların Zincirli Höyük kazıları da bu nizamname kapsamında gerçekleştirildi.

Osmanlı Devleti topraklarında tarihi eserler ve bu eserlerin bulunduğu alanlar konusunda irili ufaklı birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan özellikle Batılılar ve bilhassa Almanlar tarafından yapılan çalışmalar konusunda H. Palaz Erdemir ve Halil Erdemir'in çalışmaları zikredilebilir. Bu araştırmalarda kazıyı gerçekleştiren Carl Humann hakkında bilgiler yer almasına rağmen Zincirli Höyük'e değinilmemiştir.⁷ Zincirli Höyük'ün olduğu bölge hakkında yapılan araştırmalar ise daha ziyade arkeoloji ve eskiçağ disiplinleri çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup bunların başında İbrahim Üngör'ün İslahiye ve çevresindeki tarihi ve arkeolojik alanlar üzerine yaptığı çalışmalar sayılabilir. Araştırmalar, bölgenin tamamını kapsadığından doğrudan Almanların yaptığı kazılara ait bilgiler genel olarak ifade edilmektedir.⁸ Bu çalışmayla Zincirli Höyük ile ilgili söz konusu boşluk doldurulmaya çalışıldı ve daha özelinde Almanların burada yaptığı kazılar ile Osmanlı Devleti'nin nizamnameler kapsamında bu kazılara karşı tutumu ele alındı.

1. Zincirli Höyük'ün Keşfi ve Yapılan Kazı Çalışmaları

Almanların tarihi eser çalışmaları, henüz daha milli birliklerini tamamlamadan önce 1842 yılında Prusya Kralı IV. Wilhelm'in görevlendirdiği ve arkeoloji alanında dört yıl üniversite eğitimi almış olan Karl Richard Lepsius'un faaliyetleriyle başlamıştı. Almanya'nın milli birliğini tamamlamasının ardından (1871) bu devletin Osmanlı Devleti ile artan siyasi ilişkilerine paralel olarak yaptığı tarihi eser araştırmaları da yoğunlaştı. Almanya henüz daha milli birliğini tamamladığı sırada 1871 yılında Troia ve 1878 yılında Pergamon (Bergama) kazılarını başlattı.⁹

Almanların ilk olarak Anadolu'nun batısında yaptıkları bu kazıların ardından Pergamon kazılarını da yürüten Carl Humann'ın ülkenin diğer bölgelerinde yaptığı incelemeleri neticesinde

⁵ Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Kültürel Mirasın Korunması ve Ülke Kalkınmasındaki Önemi", *Türk Kültürü*, XLIII/505-506 (2005): 133-134; Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 235. (233-239).

⁶ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, 25145, (H. 23 Rebiülahir 1301) [21 Şubat 1884], ; Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri", *Vakıflar Dergisi* 26 (1997): 391; Palaz Erdemir ve Erdemir, "Kültürel Mirasın Korunması ve Ülke Kalkınmasındaki Önemi": 135.

⁷ Bkz. Palaz Erdemir ve Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji": 261-283; Palaz Erdemir ve Erdemir, "Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması": 752-771; Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devletinde Yaptıkları Eskiçağ ve Arkeoloji Çalışmaları", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu*, (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009): 225-236.

⁸ İbrahim Üngör, "İslahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/8 (2011): 137-163; İbrahim Üngör, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, (Ankara: TTK, 2014).

⁹ Palaz Erdemir ve Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji": 266-267.

güneydoğu kısımlarında da çalışmalar başladı. Bu yerlerden biri de o tarihlerde Adana vilayetine bağlı Cebel-i Bereket sancağı dâhilindeki İslahiye kazasındaki Zincirli Höyük oldu.¹⁰

Zincirli Höyük, günümüz idari yapısı içerisinde, Gaziantep iline bağlı İslahiye İlçesi sınırlarında bulunmaktadır. İslâhiye-Nurdağı yol güzergâhı üzerinde bulunan Zincirli Höyük, Amanos Dağları'nın doğu eteğinde, Fevzipaşa beldesinin 1 km kadar doğusunda bulunmakta ve yaklaşık 40 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Zincirli'de yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde burada İlk Tunç Çağı'ndan Roma dönemine kadar bir yerleşim silsilesinin mevcut olduğu ve ilk yerleşmenin, MÖ 2.500 yıllarında başladığı tespit edilmiştir. Yapılan bu kazılarda höyükteki en önemli şehir yerleşiminin Demir Çağı'nda MÖ 9. yüzyılda Geç Hitit Dönemindeki Sam'al Krallığı olduğu anlaşılmıştır.¹¹

Zincirli Höyük'teki ilk araştırmalar, 19. yüzyılın sonlarında dönemin Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey tarafından gerçekleştirildi. Osman Hamdi Bey, 1884 yılında araştırmalar yapmak amacıyla Nemrut Dağı'na yaptığı yolculuğu sırasında geçtiği Zincirli'de bazı asar-ı atika kapsamında ele alınacak kalıntılar fark etmiş ve hemen ardından birkaç gün boyunca yürüttüğü kazı çalışmalarında bazı kabartmalara sahip taş bloklar bulmuştu. Keşfedilen bloklar incelendikten sonra bunların Hititlere ait olduğu anlaşılmıştı.¹² Aynı yıl Berlin Müze Müdürü Carl Humann ve bölgede birlikte çalıştığı Felix von Luschan, İslahiye Ovası'nda Sakçagözü/Coba Höyük'teki incelemeleri sonrasında Osman Hamdi Bey'in keşfettiği Zincirli Höyü'ü ziyaret etmişlerdi.¹³ Bu sıralarda Almanya'da tarihi eser konusundaki artan çalışmalar sonucunda 1888 yılında Alman İmparatoru tarafından Hristiyanlığa ait eserlerin sergilenmesi için Berlin'de bir müze teşkil edildi ve bu müze dâhilinde bir de bilim cemiyeti oluşturuldu. Cemiyet, yaptığı çalışmalar neticesinde Zincirli mevkiinde kazı çalışmalarını kanunlara uygun olarak yürütmek amacıyla Carl Humann'ın başkanlığında üç kişilik (Felix von Luchan ve Robert Koldewey¹⁴) bir heyet görevlendirdi.¹⁵ Böylece Carl Humann'ın başkanlığında Zincirli Höyük kazıları başlatılmış oldu.

1.1. Almanların Zincirli Höyük'teki Ruhsat ve Kazı Süreçleri

Almanların Zincirli Höyük'te kazı yapılması hususunda Berlin Müzesi dâhilindeki bilim cemiyetinin karar vermesinin ardından görevlendirilen heyetin başkanı ve Berlin Müzesi Müdürü

¹⁰ İslahiye Kazası 1878 yılında Maraş Sancağından ayrılarak önce Payas Sancağına bağlanmış, daha sonra bölge Cebel-i Bereket adıyla 1880 yılında tekrar teşkilatlandırılmıştır. Bu sancak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Adana Vilayetine bağlı kalmıştır. Mustafa Alkan, "Adana'nın İdari Yapısı (1516-1923)", *EKEV Akademi Dergisi* 9/24 (2005): 260.

¹¹ İbrahim Üngör, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Erzurum, 2011): 133,194-195.

¹² Zincirli Höyük hakkında yapılan çalışmalarda Osman Hamdi Beyin buradaki ilk kazı çalışmasının tarihi 1883 yılı olarak verilmektedir. Ancak Almanlar tarafından yapılan ilk kazı sonucunda bazı eserlerin talep edilmesi üzerine Osman Hamdi Bey, konu ile ilgili 14 Ağustos 1888 tarihinde Bab-ı Ali'ye sunduğu mütalaasında "Zincirli nam mahall Amik Ovasının cihet-i şimaliyesinde ve İslahiye kurbunda kain olub bundan dört sene mukaddem Nemrud Dağına azimet-i acizanem esnasında mahall-i mezkurdan geçer iken bazı asar-ı atika emareleri müşahade olunarak hemen birkaç gün ameliyat-ı turrabiye icrasıyla bazı resimli taşlar keşfedilmiş ve lede'l-muayene bunların akvam-ı sabıkadan Hitit nam kavmin asarı olduğu malum olmuştur." İfadesi yer almaktadır. Bu nedenle ilk çalışmanın tarihi 1884 yılı olarak kabul edilmelidir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)*, 100/74.

¹³ Refik Duru, "İslâhiye Bölgesi Araştırmaları". *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. Oktay Belli (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000): 343; Üngör, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*,: 133.

¹⁴ Zincirli kazıları ile ilgili arşiv belgelerinde Carl Humann ve onun ölümünden ardından ise Felix von Luchan adına sıklıkla karşılaşılmamasına rağmen Robert Koldewey'in adı belgelere yansımamıştır. Ancak konu üzerine yapılan çalışmalarda ilk kazıların Humann ve Koldewey tarafından yapıldığı ifade edildiğinden heyetin bu üç kişiden oluştuğu anlaşılmaktadır. Üngör, "İslahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri": 141.

¹⁵ BOA, *MF.MKT.*, 100/74.

Carl Humann, 1888 yılının başında Osmanlı Devleti'nden Zincirli Höyük'te tarihi eser kazısı yapmak için ilk ruhsat talebinde bulundu. Bunun üzerine Müze-i Hümayun Müdürlüğü ile yapılan görüşmeler neticesinde yapılacak kazı çalışmasının tarih bilimine büyük katkı sağlayacağı ve bu ruhsatın verilmesinde herhangi bir mahsurun bulunmadığı sonucuna ulaşıldı. Böylece Carl Humann'a Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerine uygun olarak bahsedilen höyükte kazı çalışması yapması için 28 Mart 1888 tarihinde ilk ruhsat verildi.¹⁶

Carl Humann'a verilen ruhsat bir seneye sınırlıydı. Bu müddet zarfında yapılacak kazı çalışmasında çıkarılan eserlerin kaydını tutmak için de müze memurlarından Ahmet Bey görevlendirildi. Ayrıca çıkarılan eserlerin güvenliğinin Adana Valiliğince sağlanması istendi.¹⁷

Prusya Elçiliği, Zincirli kazısı için alınan izinden hemen sonra bölgenin çevresini de incelemek için Carl Humann'ın Halep Vilayeti dâhilinde bulunan Maraş, Ayıntab ve Halep'te de inceleme yapması için talepte bulundu. Hariciye Nezareti buna izin verdiği gibi Halep valisinden bu seyahat sırasında Humann'a gerekli kolaylığın sağlanmasını da istedi.¹⁸

Yapılan ilk kazıda yaklaşık 60-70 bin frank harcandı ve bu kazılar neticesinde 80-90 parça birçoğu birbirine benzeyen kabartmalı blok keşfedildi.¹⁹ Kazı sırasında yapılan masraflara dair detaylı bilgiye, Osman Hamdi Bey'in 15 Eylül 1888 tarihinde meclise sunduğu değerlendirmeden ulaşmak mümkündür. Buna göre Carl Humann tarafından toplam 3.600 lira masraf yapılmıştı. Bunun 560 lirası kendisiyle maiyetinde bulunan memurlarının maaşlarına, 1.920 lirası sadece hafriyata, 1.120 lirası keşfedilen taşların ağırlıklarını azaltmak amacıyla taşların yontulmasına, sandık masraflarına, 110 kilometre mesafedeki İskenderun'a kadar (bu yolun sadece 30 kilometresinde araba yolu bulunmaktadır) eserlerin nakline, vapur kirasına, sigorta ücretine ve İstanbul'a vardiktan sonra bunların taşınmasına sarf edilmişti.²⁰

Zincirli kazılarının devam ettiği bu sırada, Müze-i Hümayun Müdürlüğünden Maarif Nezaretine 8 Kasım 1888 tarihinde Adana'da bulunan bir insan heykeli hakkında bilgi talebinde bulunuldu. Bu talepte heykelin sandık içine konularak Osmanlı Kumpanyasının Sakarya isimli vapuruna yüklenip İstanbul'a gönderildiği ifade edilmekteydi. Ancak Adana'dan gönderilerek Müze-i Hümayuna konulan bu heykel hakkında vilayetten bir malumat verilip verilmediği müze yöneticileri tarafından anlaşılammaktaydı. Bu nedenle Maarif Nezaretine bu konuda bir malumat verilmiş ise kendilerine iletilmesi, verilmemiş ise eserin çıkarıldığı yerin ve orada daha başka eserlerin olup olmadığının vilayetten sorulması istendi.²¹ Her ne kadar belgelerden yazışmaların devamı takip edilememiş ise de o tarihlerde Zincirli mevkiinde kazı yapılması nedeniyle bu eserin de orada bulunduğu tahmin edilmektedir. Doğrudan devlet eliyle Müze-i Hümayuna gönderilen bu heykelin nakliye masrafı 150 kuruş tutmuştu. Yapılan harcamanın Adana maarif gelirlerinden karşılanması talep edildi.²² Bunun üzerine Maarif Nezareti, Adana Mekteb-i İdadisi müdürüne

¹⁶ BOA, *MF.MKT.*, 97/92.

¹⁷ BOA, *MF.MKT.*, 97/109.

¹⁸ BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT.)*, 1498/97.

¹⁹ BOA, *MF.MKT.*, 100/74.

²⁰ BOA, *MF.MKT.*, 102/22.

²¹ BOA, *MF.MKT.*, 103/132.

²² BOA, *MF.MKT.*, 106/66.

gönderdiği talimatla heykelin nakliye masrafı olan 150 kuruşun, maarife ayrılan gelirlerin İstanbul'a ait olan kısmından karşılanmasını bildirdi.²³

Zincirli'de yapılan ilk kazının ardından Carl Humann, 1889 yılının sonlarında kazı çalışmalarına devam etmek için kendisine verilen ruhsatın bir yıl daha uzatılmasını talep etti. Bu talep Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerine uygun bulunarak kazı sırasında bulunacak eserler hakkında daha önce 28 Mart 1888 tarihinde verilen ruhsatta yer alan şartlar ve nizamname hükümlerine tabi olmak şartıyla uygun bulundu. Bunun üzerine Carl Humann'a 1890 yılı ocak ayından itibaren bir sene müddetle yeniden ruhsat verildi.²⁴ İkinci kazıda ise her biri 8.000 kıyye (10.256 kg) ağırlığında beş adet aslan heykeli bulundu.²⁵

Zincirli'de kazı yapmak için alınan ikinci ruhsat süresinin de bitmesinin ardından Carl Humann, üçüncü kez yine bir senelik ruhsat istedi. Nizamname uyarınca Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey, 8 Ekim 1893 tarihinde Maarif Nezaretine ilettiği değerlendirmesinde daha önceki kazılarda çıkarılan eserlerin büyük kısmının Müze-i Hümayuna getirildiğini ve bölgede kalanların da o günlerde getirileceğini bildirdi. Humann'ın önceki kazı çalışmalarını nizamname şartlarına riayet ederek yürüttüğünü ve Müze-i Hümayunun yararına hareket ettiğini belirterek bu defaki talebini de memnuniyetle desteklediklerini ifade etti. Ayrıca kazının yine eski sınırlarda yapılacağından daha önceki ruhsat talebi sırasında kazı alanını gösteren haritanın verilmiş olduğundan dolayı yeniden bir harita sunulmasına gerek duyulmadan istenilen izin verilmesini önerdi. Maarif Nezareti de Müze-i Hümayun ile aynı doğrultuda hareket edip Humann'ın nizamname şartlarına riayet etmesi ve yaptığı güzel hizmetlere dayanarak bir sene daha kazı yapması için ruhsat verilmesi konusunda 11 Aralık 1893 tarihinde talepte bulundu.²⁶

Evrak, 18 Aralık 1893'te Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde usul bakımından incelendi ve başvuru uygun bulundu.²⁷ Yapılan yazışmaların akabinde Şubat ayında söz konusu talebe izin verilen irade buyruldu.²⁸

Humann'a üçüncü kez kazı yapması için ruhsat verilmesinden hemen sonra bir önceki yıl yapılan kazılarda çıkarılan ve İstanbul'a henüz getirilmemiş eserlerin nakli için Mistakidis Efendi komiser olarak tayin edildi. Bu tayin, Adana vilayetine bildirildi ve kendisine kolaylık sağlanması için İskenderun kaymakamlığına durumun tebliğ edilmesi istendi.²⁹

Verilen üçüncü ruhsat önekilere göre daha teferruatlı hazırlanmıştı. Bu ruhsatta Humann'dan kefalet akçesi olarak 50 ve ruhsat harcı olarak da 10 lira olmak üzere toplam 60 lira ile 10 kuruş pul parası alınacağı belirtilmekteydi. Ayrıca maaş ve harcırahı kazıyı yapacak kişi tarafından karşılanmak üzere kazı alanında bulunacak memurlar, Müze-i Hümayun idaresince seçilecekti. Bunlar yapıldıktan sonra Humann'a bir sene daha müddetle kazı izni verildiği belirtilmekteydi. Maarif Nezareti tarafından 27 Şubat 1894 tarihinde hazırlanan bu şartlar, valiliğe iletildi. Yapılan bilgilendirmede kazının yapılış şartlarına da ayrıca yer verilmişti. Buna göre Asar-ı Atika Nizamnamesinin 17, 19, 20 ve 21. maddeleri gereğince kazı çalışmaları kaleler, istihkâmlar ve

²³ BOA, *MF.MKT.*, 109/12.

²⁴ BOA, *MF.MKT.*, 114/142.

²⁵ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 54/39.

²⁶ BOA, *MF.MKT.*, 189/80.

²⁷ BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, 212/59.

²⁸ BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 355/26609.

²⁹ BOA, *MF.MKT.*, 197/59.

devlet binalarının genel ihtiyaçlarına engel olmayacaktı. Kazı yapılacak alanın genişliği 10 kilometreyi geçemeyecekti. Kazıdan sorumlu kişi kazı sırasında bölgede hazır bulunacaktı. Yapılan kazı bir kimsenin mülkünde ise o mülkün sahibinin rızası alınacaktı. Kazıda bir engel görülerek devlet tarafından yapılacak açıklamalardan sonra kazı çalışmaları tatil edilir ise bundan dolayı karşı taraf masrafları için tazmin iddiasında bulunamayacaktı. Kazı araştırması yapıldıktan itibaren 3 ay zarfında kazı çalışmalarına başlanmaz veya başlanıp da 2 ay kazı terk edilirse ruhsatın hükmü feshedilecekti. Kısacası nizamnamede yer alan hüküm ve şartlara tamamen uyulması mecburiydi. Nizamnamenin 11 ve 12. maddeleri hükmünce de kazıda bulunan eserlerin, yalnız resim ve kalıpları kazıyı yapan kişi tarafından alınabilecek, asılları tamamen Müze-i Hümayuna ait olacaktı. Bunların karşılığı olarak kayıt ile onay defteri Müze-i Hümayuna gönderilecekti. Ayrıca önceki kazılarda bulunan eserlerin Müze-i Hümayuna nakli kararlaştırıldığı şekliyle gerçekleşecekti. Bu şartlar altında 5 Mart 1894 tarihinden itibaren Carl Humann'a bir sene daha müddetle ruhsat verilmiş oldu.³⁰

Zincirli'de yapılan kazıların başında Almanya adına görevli Müze Müdürü Carl Humann'ın 1896 yılında ölümü üzerine kazı bölgesindeki Alman heyetinde bulunan Profesör Felix Von Lucshan, kazının başına getirildi. Alman heyeti, kazılar sırasında ayrıca bir de üç ciltlik bir kitap hazırlamaktaydı. Bunun bir kısmı da yayınlanmıştı. İlk üç kazının sonucunda bölgede hala kazılmamış alanlar olmakla birlikte yayınına başlanan eser de henüz tamamlanmamıştı.³¹ Bu nedenle kazılmamış alanların kazılması, çıkacak eserlerin kaydedilmesi ve bilgilerinin yazılması ile fotoğraflarının alınabilmesi için Almanya Sefareti, 24 Ağustos 1901 tarihinde Profesör Lucshan'a 6 aylık bir çalışma ruhsatı verilmesini talep etti.³²

Talep sefaretten yapıldığı için konu doğrudan Hariciye Nezaretine intikal ettirildi. Hariciye Nezareti de gereğine uygun olarak işlemlerin yapılması için Maarif Nezaretine konuyu ilettili. Maarif Nezareti de görüşlerini almak için Müze-i Hümayun Müdürlüğüne başvurdu. Müze-i Hümayunun 6 Eylül 1901'deki değerlendirmesi, müdür namına yardımcısı Halil Bey tarafından gerçekleştirildi. Halil Bey'in değerlendirmesine göre, bu tarihten 8 sene evvel Almanya Hükümeti adına Humann ve Lucshan'ın Zincirli Höyük'te başladıkları kazı çalışmalarından önce burası zaten Müze-i Hümayunca keşfedilmişti. Sonradan yapılan kazılarla da bölgenin tarihini açıklamaya yarayacak eserler elde edilmişti. Son talebin bu konuda bir derece daha faydalı olacağından ve kazı alanının sınırları Müze-i Hümayun tarafından bilindiğinden Asar-ı Atika Nizamnamesinin hükümlerine dayanarak Felix von Lucshan'a 6 ay müddetle kazı ruhsatının verilmesi münasip görülmekteydi.³³ Halil Bey'in değerlendirmesi içerisinde Almanların burada 8 sene önce kazıya başladıkları ifade edilmişse de bu sürenin ilk kazının 1888'de başlamasından hareketle 13 sene olması gerekir. Ancak Halil Bey'in buradaki 8 seneden kastının Almanların yaptığı son kazı olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Halil Bey'in değerlendirmesi üzerine Maarif Meclisi, 25 Eylül 1901'de ruhsat verilmesinin uygun olacağı kararını alarak konuyu Sadaret makamına sundu. Şura-yı Devlet tarafından da uygun bulunduktan sonra karar Müze-i Hümayuna tebliğ edildi. Müze Müdürü Hamdi Bey, 14 Aralık

³⁰ BOA, *MF.MKT.*, 198/21.

³¹ Bahsedilen eser dört cilt halinde 1894-1911 yılları arasında basılmıştır. Bkz. Felix von Luschan, *Ausgrabungen in Sindschirli I-IV*, (Berlin, 1894-1911).

³² BOA, *ŞD.*, 217/21.

³³ BOA, *İrade Maarif (İ.MF.)*, 7/49.

³⁴ BOA, *ŞD.*, 217/21.

1901’de düzenlenen ruhsatın Almanya Sefareti tercümanına gönderilmesi için nezaretten ilgili kişilere emir verilmesini ve ayrıca kazı için izin verildiğine dair telgrafla Adana vilayetine de durumun tebliğ edilmesinin gerektiğini ifade etti. Kazıya nezaret etmek için gerekli komiseri de kendisinin seçip tayin etmek istediğini bildirdi.³⁵

Daha önce Humann tarafından yapılan kazıda kefalet akçesi olarak nezarete 50 Osmanlı lirası emanet edilmiş olduğundan ve bu defaki kazının öncekinin devamı kabul edildiğinden yeniden teminat akçesi talebine gerek görülmedi. Ruhsatname harcı olarak da çalışma 6 ay devam edeceğinden nizamname gereği yalnız 5 Osmanlı lirası alınması uygun bulundu. Bahsedilen harç yatırıldıktan sonra 28 Aralık 1901’de ruhsat hazırlandı. Hazırlanan ruhsat 7 Ocak 1902’de Almanya Sefareti tercümanına teslim edildi.³⁶

Ocak ayında verilen ruhsatın ardından çalışmalar için bölgeye giden Berlin Üniversitesi Profesörü Felix von Lucshan, kazı alanındaki malzemeleri yerinde bulamayınca Almanya sefaretine durum hakkında bir bilgilendirmede bulundu. Bu bilgilendirme, kazı alanında oluşturulan yapılar hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Lucshan’ın aktardığı bilgilere göre kazı çalışmalarına 1894 yılında geçici olarak ara verilmişti. Bu sırada daha önceki yıllarda olduğu gibi çalışmanın yapıldığı alanda bulunan eşyalar, Halil Efendi adında birinin nezaretine bırakılmıştı. Bunlar yedi baraka, raylarla küçük vagonlardan ibaret hareketli bir demir yolu, bir demir ocağı, üç yüz amele için kazma kürek ve çeşitli araba ile fotoğraf ve resim almak için kullanılan özel bir odadan oluşmaktaydı. Luschan, kazı çalışmalarına tekrar başlamak üzere Zincirli’ye geldiği zaman bu eşyalardan hiçbirini yerinde bulamadığını ve yaptığı araştırmalar neticesinde eşyaların kimler tarafından gasp edildiğini de ortaya çıkaramadığını belirtmekteydi. Bu yüzden uğranılan zararın 10 bin mark civarında olduğunu tahmin etmekte ve bu işe kalkışanların ortaya çıkarılması için bölgedeki memurlar tarafından soruşturma yapılarak eşyaların kendisine iadesini istemekteydi. Lucshan’ın talebi, Almanya Sefareti tarafından 28 Şubat 1902 tarihinde Hariciye Nezaretine iletildi ve acilen gerekli tedbirlerin alınması rica edildi.³⁷

Sefaretin talebi üzere Dahiliye Nezareti 13 Nisan 1902 tarihinde konuyla ilgili soruşturma yapılmasını Adana Valiliğine tebliğ etti. Yapılan soruşturma esnasında Halil Efendi’ye ulaşıldı. İslahiye Kazası Kaymakamlığı tarafından Zincirli karyesinde kazı çalışmalarında bulunan Luschan’ın bir takım demir alet ve edevatı kendisine emanet etmiş olduğu ve bunların kendisi tarafından harap edildiği konusundaki şikayet kendisine bildirildi. Halil Efendi ifadesinde daha önce kendisinin Zincirli köyünde ikamet ettiğini ancak birkaç yıl önce Maraş sancağının Pazarcık kazasına taşınarak orada ikamete başladığını beyan etti. Ayrıca şikâyete mevzubahis olan konu hakkında hiçbir dahlinin olmadığını, bahsedilen eşyaların muhafazası için Zincirli ahalisinden vefat eden Gökşan(t)? Ağa’nın görevlendirildiğini, daha sonra o kişiye verilen emir üzerine bahsedilen eşyaların Şeyhli’deki (Maraş Şeyhli/Ceridi köyü) Fransız papazlarına teslim edildiğini ifade etti. Gökşan Ağa’nın evinde bıraktığı evraka müracaat edilerek söylenenlerin doğruluğu anlaşıldı ve bu evraklar da Halil Efendi’nin ifadesine eklendi. Ayrıca Halil Efendi, bu konuda kimin görevlendirildiğinin Luschan tarafından bilinmemesinin mümkün olmadığını, buna rağmen kendisini dava etmesindeki niyetinin kazı alanında kendi üzerine tapulu arazisi sebebiyle çıkan anlaşmazlıktan kaynaklandığını iddia etti. İddiasına göre tasarrufunda bulunan arazide kazı

³⁵ BOA, *İ.MF.*, 7/49.

³⁶ BOA, *MF.MKT.*, 583/18.

³⁷ BOA, *Hariciye Nezareti İrade (HR.İD.)*, 2122/64.

yapılması için mülk ve arazisinin kıymetini belirlemek, keşfedilen eserlerin bulunduğu mülkün sahibine aitti. Bu konudaki nizamnamenin kendisine verdiği haktan mahrum bırakılmak maksadıyla gereksiz yere şikâyet edilmişti. Bahsedilen malzemelerin kendisinden başka bir kişinin muhafazasına verildiği gibi zamanında ilgili memuru tarafından alındığına dair de ya bir defter veya evrakın kendilerine verilmiş olması gerekmektedir. Böyle bir evrak ibraz edilmedikçe ispatsız ve delilsiz bu iddianın kınanması gerektiği ve bu gibi geçersiz taleplerle mesken ve arazisinin bedelinden ve kanuni haklarından mahrum edilmesinin adil ve hakkaniyetli olamayacağını belirtmekteydi. Halil Efendi, kazı alanındaki meskeni ve ekili arazisinin mevcudiyeti hakkında keşif çalışmalarının başlangıcında çeşitli memurlarla beraber çalışmalara katılmış olan Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey’i de şahit olarak göstermekteydi. Halil Efendi ayrıca 27 Mayıs 1902’de ifade ettiği gerekçeler üzerine gereğinin yapılmasını, kaybedilen haklarının, mülk ve arazi bedelinin tazmininin sağlanmasını arz etti. Adana Valiliği tarafından soruşturma tamamlanarak Halil Efendi’nin istekleri ve ifadesi de özetlenerek ibraz edilen belgelerle birlikte 11 Haziran 1902’de nezarete havale edildi. Dahiliye Nezareti de 24 Eylül 1902’de yapılan incelemelerin neticesini Hariciye Nezaretine bildirdi.³⁸ Bu olayın kapanmasının ardından gerçekleşen kazı ile de Almanların Zincirli Höyük’teki çalışmaları sonlanmış oldu.

2. Keşfedilen Eserlerin Taşınması ve Almanya’nın Eser Talepleri

Almanlar tarafından yapılan Zincirli Höyük kazılarının Osman Hamdi Bey’in 1884 yılında hazırladığı nizamname çerçevesinde yapıldığı daha önce ifade edilmişti. Bu nizamnamenin 3. ve 12. maddesi gereği Osmanlı Devleti’nde çıkan her türlü tarihi eser devlete aitti. Kazı yapanlar bunların sadece resim ve kalıplarını alabilme hakkına sahiplerdi. Fakat nizamnamenin 32. maddesi, eserlerin yurtdışına çıkarılmasına açık bir kapı bırakmaktaydı. Yine nizamname gereği çıkarılan eserler, Müze-i Hümayuna konulmak üzere İstanbul’a taşınmaktaydı.³⁹ Bu kapsamda Almanlar tarafından Zincirli Höyük’te yapılan ilk kazı sırasında Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey de Sayda’da kazı çalışmalarını yürütmekteydi. Hamdi Bey, hem Sayda’da hem de Zincirli’de çıkarılan eserlerin İstanbul’a nakledilmesi için önceki yıl olduğu gibi eserleri taşıyacak vapurun Sayda ve İskenderun’a uğramasını 16 Mayıs 1888 tarihinde Maarif Nezaretinden talep etti. Maarif Nezareti, bir hafta sonra Bahriye Nezaretinden vapurun bu yerlere gönderilmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını istedi.⁴⁰ Aynı zamanda Zincirli’de çıkarılan eserlerin İskenderun’a nakledilmesine engel olunmaması, aksine eserlerin taşınmasına yardım edilmesi hususunda İslahiye Kaymakamlığı ile kazı alanında eserlerin kaydını tutmakla görevli müze memuru Ahmet Bey’e durum bildirildi.⁴¹

Nizamname gereği çıkan tarihi eserlerin Osmanlı Devleti’ne ait olduğunu bilen Carl Humann, henüz daha ruhsat talebinde bulunduğu sırada devlete ait olan eserlerin İskenderun’a kadar olan nakliye masraflarının kendisi tarafından karşılanmasını ve buna karşılık çıkarılan eserlerden

³⁸ BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.)*, 269/15.

³⁹ Bahsedilen nizamname maddeleri şöyledir: *Üçüncü Madde: Memalik-i Osmaniye’de mevcut ve mekşuf ve bundan böyle hafriyat ile hafire çıkarılacak ve deniz ve göl ve nehir ve çay ve derelerde zuhur edecek olan her nevi asar-ı atika muhassalan devlete aittir. On Üçüncü Madde: Ruhsatsız taharri esnasında zuhur eden eşya zabt olunur ve şayet müteharri kable’z-zabt asarı istihlak etmiş ise kıymeti tazmin ettirilir. Otuz İkinci Madde: Memalik-i Osmaniye’den harice asar-ı atika ihracı için istihsali lazım gelen ruhsat-ı resmiye müzeler müdürünün inzınam-ı malumatıyla münhasıran Maarif Nezareti tarafından verilir. Ancak bu ruhsatın itası evvela ihracı istid’a olunan asarın Devlet-i Aliye müzesinde cins ve değeri cihetiyle aynı bulunduğu saniiyen asar-ı mezkurenin zaman-ı memalik-i ecnebiyeden idhal edilmiş olduğunun sübutuna mütevakkıftır. BOA, *HH.d.*, 25145.*

⁴⁰ BOA, *MF.MKT.*, 98/115.

⁴¹ BOA, *MF.MKT.*, 99/12.

numune olarak birkaçının kendisine verilmesini de talep etmişti.⁴² Fakat 28 Mart 1888 tarihinde verilen ruhsat mevcut nizamnameye göre hazırlandığından Humann'ın bu talebi hakkında ruhsatta herhangi bir ifadeye yer verilmedi.

İlk aşamada talebinin karşılık bulmamasının ardından Carl Humann, 19 Temmuz 1888 tarihinde Maarif Nezaretine hitaben Zincirli'deki kazıya dair gönderdiği yazıda talebini yineledi.⁴³ Buna göre yapılan kazı sırasında 60-70 bin frank gibi bir para harcanmış ve bu kazılar neticesinde 80-90 parça kadar da kabartmalı blok keşfedilmişti. Keşfedilen bu blokların birçoğu birbirine benzemektedir. Humann, yapılan masrafa ve bu blokların arabalarla Zincirli'den İskenderun'a ve İskenderun'dan Müze-i Hümayuna konulmak üzere İstanbul'a kadar nakilleri için üstlenecekleri hizmete karşılık eserlerden birkaç adedinin Berlin Müzesine hediye edilmesini talep etmekteydi. Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey'den konu hakkında görüş istedi. Hamdi Bey, bu eserlerin resimleri üzerinden yaptığı incelemeler neticesinde eserlerin tamamının siyah ve bazalt olarak ifade edilen gayet adi taş üzerine yapılmış olduğu ve bunların sanatça hiçbir öneminin bulunmadığı sonucuna vardı. Ayrıca Humann'ın da ifade ettiği gibi eserlerin birbirine benzeyen kabartmalardan ibaret olduğu ve İstanbul'a kadar nakilleri konusunda Almanlar tarafından bir hayli fedakârlık gösterildiğini beyan etti. Asar-ı Atika Nizamnamesinin 32. maddesine istinaden Hamdi Bey, birbirine benzeyen eserlerden 5-10 parçasının hediye edilmesinde bir mahzur olmadığını ve söz konusu isteğin yerine getirilmesinin uygun olacağını belirtti. Hamdi Bey'in değerlendirmesi neticesinde Maarif Nezareti, emsal teşkil etmeyecek şekilde, masraflarının kendileri tarafından karşılanması koşuluyla Müze-i Hümayuna getirilecek olanlardan bir kısmının Humann'a bırakılmasını uygun gördü.⁴⁴

Konu Meclis-i Vükelada görüşüldü ve talep önce kabul edilmedi. Hamdi Bey'in öncelikle bu eserlerin kıymetini tespit etmesi istendi. Tespit edilecek toplam kıymetten Müze-i Hümayuna getirilecek olanların nakliye masrafları düşüldükten sonra kalan miktarın Humann'dan tahsil edilmesi uygun bulundu. Böylece talep edilen eserlerin hediye olarak değil satılmak suretiyle Almanya'ya verilmesine karar verildi. Ayrıca eserlerin türünü, miktarını, kıymetini ve nakliye masraflarını içeren bir defterin tutulması da alınan kararlardanı.⁴⁵ Bu karardan Osmanlı devlet adamlarının ülkeye ait eserlerin yurt dışına çıkarılmasına kapı aralamak istemedikleri anlaşılmaktadır.

Alınan karar üzerine Maarif Nezareti, Hamdi Bey'den yeni bir değerlendirme istedi. Hamdi Bey, bu defa Almanların kazı ve nakliye için yaptıkları masrafları detaylı olarak açıkladıktan sonra eserlerin kıymetinin tespiti konusuna değindi. Buna göre önceki değerlendirmesinde de ifade ettiği üzere bahsedilen eserler, *küfeki*⁴⁶ gibi siyah, gayet kaba ve adi taş üzerine işlenmiş şeyler olduğundan sanatsal açıdan hiçbir kıymet ve itibara sahip değildi. Ayrıca bu tarihten 10-12 sene önce İngilizler tarafından yapılan başka bir kazıda yine Hititlere ait eserlerden bazıları Londra Müzesine gönderilmişti. Bu nedenle Humann tarafından yapılan talep, Berlin Müzesinde bu eserlerden bazı numuneler bulundurmamak maksadından başka bir sebebe dayanmamaktaydı. Ayrıca bu eserlere bir kıymet takdirinin mümkün olamayacağı ve Asar-ı Atika Nizamnamesinin 32.

⁴² BOA, *MF.MKT.*, 97/92.

⁴³ BOA, *MF.MKT.*, 99/146.

⁴⁴ BOA, *MF.MKT.*, 100/74.

⁴⁵ BOA, *MV.*, 35/23.

⁴⁶ Yapılarda kullanılan açık renkli, delikli, hafif, işlenmesi kolay, ateşe dayanıklı bir taş türü.

maddesine uygun olarak eserlerin birbirine benzeyenlerinden bazılarının Berlin Müzesine hediye edilmesi, kalanlarının Müze-i Hümayun bahçesinin bir köşesine konulması uygun görülmekteydi. Hamdi Bey'in bu değerlendirmesi 8 Ekim 1888 tarihinde Meclis-i Vükelaya gönderildi.⁴⁷ Yapılan değerlendirmeden anlaşılıyor ki Hamdi Bey, eserlere haiz oldukları tarihi değerleri açısından değil sanatsal değerleri açısından bakmakta ve bizzat kendisinin hazırlamış olduğu nizamnamenin 32. maddesine dayanarak bu konuda herhangi bir mahsur görmemektedir. Hamdi Bey'in bu tavrı, Almanlar tarafından yapılan sonraki taleplerde de kendini göstermektedir.

Meclis-i Vükela, Hamdi Bey'in değerlendirmesine istinaden bu defa teklifi kabul etti. Ayrıca Hamdi Bey'in kazı alanına gönderilerek birbirine benzeyen eserlerin yerinde tespit edilmesini, Müze-i Hümayuna nakledileceklerin nakliye ücretine karşılık birkaç parçasının Humann'a verilmesini ve kalanlarının da İstanbul'a getirilmesinde nezaret etmesini uygun gördü.⁴⁸ Meclis-i Vükela aldığı bu kararla yine de nizamnamenin 32. maddesine dayanarak kazı yapanların birbirine benzeyen her eseri diledikleri gibi ülkelerine götürmelerine razı olmadığını en azından yapılan masraflara karşılık eserlerin verilerek uygulamayı biraz olsun sınırlandırmak istediğini göstermektedir.

Carl Humann'ın yönetiminde yapılan ikinci kazı sırasında da her biri 8.000 kıyye (10.256 kg) ağırlığında beş adet aslan heykeli bulunmuştu. Önceki kazıda olduğu gibi Humann, 2 Haziran 1890 tarihinde bunlardan üçünün Berlin Müzesine hediye edilmesi durumunda diğer ikisinin masraflarını karşılayarak İstanbul'a nakletmeyi teklif etti. Önceki talepte olduğu gibi konu yine Meclis-i Vükelada görüşüldü. Bu defa talep edilen heykellerin *mecusane* (pagan) olup, makbul eserlerden olmadığı sonucuna ulaşıldı. Bu nedenle eserlerden ikisinin Müze-i Hümayuna nakledilmesi şartıyla üçünün Berlin Müzesine hediye edilmesi uygun bulundu. Ayrıca bunlardan sağlam ve diğerlerine nispetle daha değerli olan ikisinin nakli kararlaştırıldı.⁴⁹ Böylece Humann, ilk talepte edindiği tecrübeyle istediği eserlere karşılık İstanbul'a gideceklerin masraflarını yüklenerek kapıyı biraz daha aralamış oldu.

Zincirli'de çıkarılan ve Almanya'ya hediye edilen bu eserler, İskenderun Limanı'ndan gemilerle taşınmaktaydı. Fakat İskenderun Rüsumat İdaresine bu konuda bilgi verilmediği için eserlerin taşınmasına izin verilmemişti. Rüsumat Nezaretinin bu durum hakkındaki başvurusu üzerine Dahiliye Nezareti, Maarif Nezaretinden sorunun çözümlenmesini istedi.⁵⁰ Maarif Nezareti, Rüsumat Emanetine gerekli bilgilendirmeyi yaptı. Buna göre Berlin Müzesine verilen eserlerin üç aslan heykelinden ibaret olduğu ifade edilerek sandıkların açılması ve içerisindekiler aslan heykeline ait parçalar ise geçirilmesine müsaade edilmesi bildirildi. Bunların arasında başka eser var ise inceleme yapılarak durumun kendilerine bildirilmesi istendi.⁵¹ Bu sırada kazıda çıkarılan eserlerin bulunduğu ve numaralandırılmış 42 adet sandık İskenderun Gümrüğüne teslim olunmuştu. Bu sandıklardan Berlin'e ve İstanbul'a götürüleceklerin numaralarını belirten pusula da hazırlandı. Pusuladaki verilerden anlaşıldığına göre 42 sandığın yarısı Berlin Müzesi'ne diğer yarısı da İstanbul'a getirilecekti. İskenderun Rüsumat İdaresine 13 Ocak 1891 tarihinde gönderilen telgrafla da Berlin'e gönderileceklerin geçişine izin verilmesi, İstanbul'a getirileceklerin de orada bulunan

⁴⁷ BOA, *MF.MKT.*, 102/22.

⁴⁸ BOA, *MV.*, 36/57; BOA, *İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)*, 101/4281; BOA, *MF.MKT.*, 103/15.

⁴⁹ BOA, *MV.*, 54/39; BOA, *İ.MMS.*, 113/4855.

⁵⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1772/122.

⁵¹ BOA, *MF.MKT.*, 124/51; BOA, *MF.MKT.*, 124/95.

Müze-i Hümayun memuruna teslim edilmesi bildirildi.⁵² Bu uygulamalar, eserlerin çıkarılması ve taşınmasının yanında yurtdışına kaçırılması ihtimaline karşı da ilgili tüm birimlerin konuya hassasiyetle yaklaştıklarını ve keyfi işlem yapmaktan kaçındıklarını göstermektedir.

Aslan parçalarının gönderilmesinin ardından Maarif Nezareti 14 Mart 1891 tarihinde kazı alanında görevli müze memuru Bedri Bey'i İstanbul'a çağırdı. Gelirken ayrıca kazıda çıkarılan eserlerin nakliye masraflarının yine Humann tarafından karşılanarak yanında getirmesini istedi.⁵³ Ancak bu eserlerin neler olduğu belgede belirtilmemiştir.

Yapılan ikinci kazıda Almanların aldığı eserler aslan heykelleriyle sınırlı kalmamıştı. Humann, 25 Ağustos 1891 tarihinde Berlin'de iken Maarif nazırına hitaben bir mektup gönderdi. Mektubunda bir süredir Suriye ve Anadolu'nun bazı yerlerinde kazı çalışması yaptırıldığını ve İstanbul'da iken birtakım fotoğrafların da ekli olduğu bir dilekçe takdim ettiğini yazmıştı. Dilekçesinde Zincirli'den elde edilen bazı heykellerle Manisa'da çıkarılan ve mimariye ait eserlerin kendisine verilmesini talep etmişti. Buna karşılık yine nakliye masraflarını üstlenmeyi taahhüt etmişti. Humann, mektubunda birkaç güne kadar İstanbul'a dönmesi kararlaştırıldığından bizzat kendisinin detaylı bilgi verebileceğini ifade etmekteydi. Ayrıca Hamdi Bey'den de tüm detayların öğrenilebileceğini belirtmekteydi. Şayet bu konudaki talebi uygun bulunursa mevsim şartları müsaitken işlemlere başlamak istiyordu. Maarif Nezareti ise Müze-i Hümayun Müdürlüğünden görüş talep etti.⁵⁴

Cevabi yazısında daha önceki süreci de aktaran Hamdi Bey'e göre büyüklüğü ve ağırlığı hayli fazla olan bu eserler, Amik Ovası ile Gavur Dağı'ndan geçirilerek İskenderun'a, buradan da İstanbul'a nakilleri için sarf edilecek tüm masraflar düşünüldüğünde istenen eserlerin verilmesi faydalı ve uygun olacaktı. Ancak yine de eserlerin tamamının Humann tarafından önce İstanbul'a getirilerek orada incelenmesi ve daha sonra istenilen parçaların ayrılması önerilmekteydi. Maarif Nezareti ise eserlerin fotoğrafların bir de Maarif Meclisince görülmek üzere gönderilmesini istedi.⁵⁵ Bahsedilen eserlerin fotoğrafları ile Hamdi Bey'in değerlendirmesi nezarete gönderildi. Buna göre Zincirli'de çıkarılan eserlerin İstanbul'a nakli, 50.000 kuruş gibi bir masrafla ancak mümkün olabilecekti. Tekke köyündeki kazılarda ise 30 parça civarında mermerden yapılmış eser bulunmuştu. Humann tarafından bunların da masraflarının karşılanması kaydıyla bazıları talep edilmişti. Bunlar da birkaç sütun başlığıyla lüzumsuz bazı parçalar olarak değerlendirilmekteydi. Hamdi Bey bu talebi de uygun bulmaktaydı. Hamdi Bey'in bizzat Tekke köyü civarında daha önce yaptığı inceleme ve teftiş sırasında Humann tarafından istenen önemsiz parçalardan yüzlercesinin tahribata uğrayarak parçalanıp yok olmakta olduğu ve bölgede inşa edilen mekân ve meskenlerde duvar ve temel taşı olarak kullanıldığı tespit edilmişti. Dolayısıyla bölgede çıkarılan eserlerin müzeye nakli için harcanacak 20-25 bin kuruşa karşılık talep edilenlerin kendilerine verilmesi uygun görülmekteydi. Ayrıca Hamdi Bey, bu uygulamanın Müze-i Hümayun için güzel bir hizmet olduğunu çünkü müze bütçesinin bahsedilen eserlerin nakil masraflarını karşılamaya müsait olmadığını da belirtmekteydi. Değerlendirmeler neticesinde Maarif Meclisi, Asar-ı Atika Nizamnamesine dayanarak Humann'ın talebini uygun gördü.⁵⁶ Birimler arasında yapılan

⁵² BOA, *MF.MKT.*, 125/12.

⁵³ BOA, *MF.MKT.*, 127/8.

⁵⁴ BOA, *MF.MKT.*, 131/65.

⁵⁵ BOA, *MF.MKT.*, 132/25.

⁵⁶ BOA, *MF.MKT.*, 138/85; BOA, *ŞD.*, 212/6.

yazışmaların akabinde konu hakkında padişah iradesi verildi ve gerekli işlemlerin yapılması Müze-i Hümayuna bildirildi.⁵⁷

Humann'ın son talebi üzerine gerçekleşen uygulamalar, ilgili kurumların konuya gösterdikleri ihtimamın başka bir örneğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki talep edilen eserler Zincirli ile beraber Tekke köyü civarında yapılan kazıları kapsamaktaydı. Ancak Maarif Nezaretine gönderilen tezkirede Tekke köyünde yapılan kazıdan söz edilmeyerek yalnız Zincirli'den bahsedilmişti. Bu nedenle Müze-i Hümayun, Tekke köyü için de ayrıca irade-i seniyyenin gerektiğini Maarif Nezaretine bildirdi.⁵⁸ Şura-yı Devlet ise iradenin Tekke köyünde çıkarılan eserleri de kapsadığını fakat Meclis-i Vükela tarafından hazırlanan mazbatada buranın sehven eksik yazıldığını ifade ederek ayrıca bir iradeye gerek olmadığına karar verdi.⁵⁹

İlk iki kazının ardından yapılan üçüncü kazıda da birçok eser ortaya çıkarılmıştı. Kazılarda çıkarılan eserler, daha önce ifade edildiği üzere İskenderun Limanı'ndan gönderilmekteydi. İskenderun Gümrüğüne, eserlerin bulunduğu 7 sandığın Zincirli kazı komiseri Doktor Mistakidis⁶⁰ tarafından Müze-i Hümayun'a nakledileceği bildirildi. Ancak İskenderun Gümrüğü bu konuda daha önce kendilerine bilgi verilmediği için nasıl bir işlem yapılacağını sordu. Bunun üzerine Rüşumat Nezareti, bahsedilen yedi sandıktan başka 21 sandığın daha gümrüğe gönderildiğini beyan ederek bu konuda yapılması gereken işlemin bir an önce kendilerine bildirilmesini Maarif Nezaretinden istedi. Nezaret bünyesinde görev yapan Encümen-i Teftiş ve Muayene birimi, 21 sandık hakkında bilgi vermese de bahsedilen 7 sandığın hızlı bir şekilde gönderilmesini istedi.⁶¹

Zincirli'de yapılan üçüncü kazıdan sonra da çıkarılan eserlerden Berlin Müzesine gönderilecekler hakkında ruhsat talebinde bulunuldu. Ancak hemen öncesinde Humann hayatını kaybetmiş olduğundan talep doğrudan Almanya Sefaretinden yapılmıştı. Ayrıca bu başvuruda öncekilerden farklı olarak kazıda bulunan eserlerin yarısının İstanbul'a, diğer yarısının ise Berlin Müzesine gönderilmesi istendi. Yapılan başvuru, 28 Ekim 1899 tarihinde kabul edildi.⁶² Başvuru sonucunun Almanya Sefaretine bildirilmesinden sonra Alman elçisi, böyle önemli bir belgenin kendilerine verildiği için teşekkürlerini arz eden bir mektup gönderdi. Ancak bu teşekkür mektubunda dikkati çeken husus, Hariciye Nezareti tarafından kendilerine yapılan tebligatı senet olarak kabul ettiklerini beyan etmiş olmalarıydı.⁶³ Bu durum, gelecekteki talepler için emsal olarak görülebilirdi. Ayrıca söz konusu izin, nizamname kurallarına da aykırıydı. Daha önceleri Humann tarafından yapılan talepler mutedil iken sefaretin böyle cüretkâr bir talepte bulunmasını ve bunun da çok fazla tartışılmadan kabul edilmesini, muhtemelen bu tarihlerde iki devlet arasındaki olumlu ilişkilere ve Almanların Osmanlı üzerindeki artan nüfuzuna bağlamak gerekir.

Almanya tarafından yapılan üçüncü kazının devamı niteliğindeki son kazıda da yine bulunan eserlerin bir kısmı talep edildi. Bu talep de bir öncekinde olduğu gibi Zincirli ile Tekke köyündeki

⁵⁷ BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.), 118/7071; BOA, *BEO.*, 6/411; BOA, *MF.MKT.*, 144/88.

⁵⁸ BOA, *MF.MKT.*, 148/64.

⁵⁹ BOA, *Ş.D.*, 212/18.

⁶⁰ Mitakidis Efendi'nin bu tarihlerde kazılarda aktif ve başarılı görevler yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu, Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey'in 12 Kasım 1895 tarihinde, Zincirli, Hisarlık ve Ayasuluğ'da yapılan kazılarda komiserlik görevinde bulunan Mitakidis Efendi'nin yapmış olduğu hizmetlere karşılık mükâfatlandırılmasını teklif etmesinden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Mitakidis Efendi 4. rütbeden Mecid-i Nişanı ile taltif edilmiştir. BOA, *MF.MKT.*, 294/5.

⁶¹ BOA, *MF.MKT.*, 212/49.

⁶² BOA, *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)*, 149/92; BOA, *İrade Hususi (İ.HUS.)*, 77/130; BOA, *BEO.*, 1393/104401.

⁶³ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)*, 402/18.

eserleri kapsamaktaydı. Müze-i Hümayun Müdürlüğü tarafından yapılan değerlendirmede daha önceki taleplerde ifade edilenler tekrarlanarak bütçe yetersizliğine vurgu yapıldı. Bu nedenle eserlerin en önemlilerinin Müze-i Hümayuna kalması koşuluyla şekil ve nitelik bakımından birbirinin aynı olanlarıyla önemsiz ve gereksiz görülenlerinden bir kısmının yine nakliye masraflarına karşılık verilmesi uygun bulundu. Bu görüş 23 Temmuz 1902 tarihinde Maarif Nezaretine bildirildi. Maarif Nezareti de talebi uygun bulduğunu Sadarete iletmişse de bu defa öncekilerden farklı olarak Şura-yı Devlet konuyla ilgili yapılacak görüşmelere esas olmak üzere Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey'in bizzat açıklama yapmasını istedi.⁶⁴

Tanzimat Dairesinde yapılan oturumda Hamdi Bey, konu hakkındaki önceki görüşlerine ek olarak daha fazla ayrıntı verdi. Buna göre tartışmaya konu olan eserlerden önceki kazılarda çıkanlardan bazıları İstanbul'a getirilmişti. Son çıkarılanların ise sanat bakımından İslam tarihine ait olmadığını, ağırlıklarının 2-3 ton civarında bulunduğunu, bazılarının benzer, kırık, parçalı, büyük ve küçük siyah ağır taşlardan olduğunu ya da topraktan üretildiğini ifade etti. Taşıma mesafesinin uzunluğu ve yolculuğun zorluğu sebebiyle eserlerin tamamının İstanbul'a getirilmesinin güç olduğundan ve büyük bir masraf gerektirdiğinden bahsettikten sonra İslam medeniyetine ait olup Müze-i Hümayuna nakli gerekli görülenlerin masraflarına karşılık uygun olanların verilmesini aynı şekilde onaylamaktaydı. Hamdi Bey'in açıklamalarından sonra mecliste yapılan müzakerede isimleri belgede belirtilmeyen dört üye bu görüşü benimsemeyerek farklı bir fikir ortaya attı. Bu kişilerin görüşlerine göre Müze-i Hümayun için gerekli görülmeyen, değersiz ve aynı veya benzer bulunan eserlerin, getirileceklerin nakliye masrafları karşılığında verilmesi, Müze-i Hümayun bütçesi dışında ilave bir masraf olarak görülmekteydi. Bununla beraber bu konuda padişah iradesi verildiği takdirde eserlerin tespit edilip ayrılması için buna yetkin bir heyetin bölgeye gönderilerek eserlerin seçilmesi ve Luschan'a verilmesi gerektiği ileri sürüldü. Üyeler daha önce alınan kararların Luschan'ın ifadesine ve o ifadeye dayanak olan Müze-i Hümayun idaresinin yazısına dayandığını belirtti. Ancak bu üyeler, bahsedilen eserler öyle söylendiği gibi adi ve değersiz olsaydı, onların tüm masraflarına katlanmaktan başka Müze-i Hümayun için seçileceklerin nakliye masraflarını üstlenmek ve diğerlerinin de Berlin'e kadar taşınmasının istenmeyeceği gibi çok net bir tespitte bulundu. Bunun yerine bahsedilen eserlerin tamamının İstanbul'a getirilmesini, Müze-i Hümayun için gerekli görülmeyenlerin idaredeki yetkin bir heyet eliyle seçilerek açık arttırma yoluyla satılmasını tavsiye ettiler. Böylece nakliye masrafları da elde edilen gelirle fazlasıyla karşılanmış olacaktı. Ancak eserlerin o anda tamamının İstanbul'a nakline bütçede imkân olmadığından parça parça getirilmesi yolunda farklı bir görüş beyan ettiler. Bu dört üyenin önemli tespitlerine ve masraflar için farklı bir yol sunmalarına rağmen Almanların talebi 22 Ekim 1902'de meclisin çoğunluk oyuyla kabul edildi. Şura-yı Devlet, bu kararı 29 Ocak 1903 tarihinde Sadaret makamına sundu ve alınan padişah iradesi üzerine karar Maarif Nezaretine bildirildi.⁶⁵

Yapılan ek kazıdan bir önceki dönemde çıkan eserlerin yarısı İstanbul'a yarısı Almanya'ya verilmiş ve Almanya Sefareti kendisine tebliğ edilen o kararı bir senet olarak kabul ettiğini beyan etmişti. Alınan karardan sonra da Almanya Sefareti, eserlerin yarısının Osmanlı Devleti'ne diğer yarısının Berlin Müzesine ait olduğu konusunda daha önceki irade-i seniyyeye dayanarak teyit edildiğini ve bu haklarının korunmasını talep etti. Buna karşılık Hariciye Nezareti ise söz konusu iradenin yalnız bir defaya mahsus verildiğini, aksi takdirde memlekette bulunacak eserlerin

⁶⁴ BOA, ŞD., 218/28; BOA, MF.MKT., 441/35.

⁶⁵ BOA, İMF., 8/53; BOA, MF.MKT., 825/93; BOA, BEO., 2008/150578.

yarısının Berlin Müzesi'ne ait olacağını ifade ederek Almanların isteği konusunda olumsuz görüş bildirdi. Böyle sürekli olacak bir izni kapsayan bilginin olmadığı Sadaret makamı tarafından 18 Kasım 1906 tarihinde sefarete bildirildi.⁶⁶ Alınan kararla Almanya Sefaretinin açmak istediği kapı kapatılmış, son kazının da tamamlanması ve istenilen eserlerin Berlin Müzesine gönderilmesiyle Almanlar tarafından yapılan Zincirli Höyük kazıları da bitmiş oldu.

2.1. Eserlerin Almanya'ya Verilme Nedenleri

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ülkede yapılan kazılarda bulunan eserlerin yurtdışına çıkarılmasında yabancılar çok fazla bir engelle karşılaşmamıştı. Bu alandaki ilginin zamanla artmasıyla yavaş yavaş bu konuda önlemler alınmaya başlandı. Artan ilgi sonucunda bulunan eserlerin saklanması için bir müze teşkil edildiği gibi kazıların hangi usuller çerçevesinde yapılacağına dair de 1869 yılından itibaren nizamnameler yayınlandı. Ancak bu nizamnameler, eserlerin yurtdışına çıkışlarını tamamen yasaklamamakla birlikte bu işlemleri bir düzene oturtmaktaydı. Örneğin 1874 nizamnamesinde çıkarılan eserler, eşit olacak şekilde devlete, kazıyı yapana ve mülk sahibine bırakılmaktaydı.⁶⁷ Daha önceden de değinildiği üzere 1884 nizamnamesinin 32. maddesi yine buna açık bir kapı bırakmaktaydı. Nizamnamelerdeki bu açıklığın yabancı devletler tarafından kullanılması kaçınılmazdı. Zincirli Höyük kazılarında 1884 nizamnamesinin 32. maddesine dayanarak Almanların çıkarılan eserlerin bir kısmını aldıkları yukarıda ifade edilmişti. Ancak Almanya özelinde ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde çıkarılan eserlerin yurtdışına götürülmesinde siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenler de bulunmaktaydı.

Siyasal Nedenler: Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde yaşadığı ağır yenilgi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması sırasında müttefik olarak düşünülen İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesi ve antlaşmanın ardından 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u alması üzerine dış politikada bu devletlere dayanma imkânı kalmamıştı.⁶⁸ Osmanlı açısından bu dönemde dostluk ilişkisi kurulabilecek ve desteği alınabilecek devlet, Almanya olarak görülmeye başlandı. Almanya'nın da diğer devletlerle arasının iyi olmaması, 1880'lerden itibaren iki devlet arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesini sağladı.⁶⁹ Zincirli kazılarının gerçekleştiği 1888-1906 yılları arasında bu ilişkiler birçok alanda yoğunluk kazandı. Böyle bir ortamda sefaret tarafından cüretkâr biçimde yapılan son eser talepleri dışındaki kazılar boyunca yapılan talepler hiçbir engelle karşılaşmadan tüm birimler tarafından kabul edildi. Kanaatimizce siyasiler açısından Almanya ile geliştirilen ilişkiler karşısında Türk ve İslam medeniyetine ait olmayan tarihi eserlerin verilmesinde bir sakınca bulunmamaktaydı. Hatta buna bir örnek olarak Alman İmparatorunun Bizans dönemine ait bir müze kurmak ve bu müzede sergilenmek üzere İstanbul'un bazı sokaklarındaki 7 parça sütun başlığı ile Selanik'ten Müze-i Hümayun'a daha önce getirilmiş olan iki parça eserin 7 Ocak 1906 tarihinde talep edilmesi ve bunun kabul edilmesi aynı çerçevede değerlendirilebilir.⁷⁰ Dolayısıyla Osmanlı devlet adamlarının Almanlara verilen eserleri siyasi ilişkilerin geliştirilmesinde bir araç olarak kullandıkları da görülmektedir.

⁶⁶ BOA, *BEÖ.*, 2947/220951.

⁶⁷ Akın, "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine": 233-234.

⁶⁸ Enver Ziya Karar, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.IV, (Ankara: TTK Yayınları 1988): 169-170.

⁶⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020): 46-49.

⁷⁰ BOA, *İ.MF.*, 5/91; BOA, *Yıldız Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK.)*, 163/11.

Ekonomik Nedenler: Osmanlı Devleti, ilk kez 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında dış borç aldı. Bunu diğer ülkelere nispetle çok daha yüksek faizlerle büyük miktardaki diğer borçlar takip etti. İlk borç alımından yaklaşık 20 yıl sonra 1875 yılında borç ödemelerinin yarı yarıya indirildiği açıklandı ve sonraki yıl ödemeler tamamen durduruldu.⁷¹ Borçların ödenememesi üzerine alacaklarını bizzat tahsil etmek için alacaklı devletler tarafından Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu.⁷² Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bu büyük ekonomik kriz, Zincirli kazılarının yapıldığı yıllarda da devam etmekteydi. Devlet, bu tarihlerde sürekli bütçe açıkları vermekte, bu bütçelerin de büyük kısmı askeri harcamalar ve borç ödemelerine ayrılmaktaydı. Dolayısıyla devlet sosyal alanlara ayırdığı kaynakları kısmak zorunda kalmıştı.⁷³ İşte böyle bir ortamda Almanlar nakliye masraflarına karşılık kendilerine bazı eserlerin verilmesi için talepte bulundular. Osman Hamdi Bey de Müze-i Hümayun bütçesinin çıkarılan eserlerin taşınmasına imkân vermediğini her fırsatta vurguladı. Aynı zamanda çıkarılan eserleri taşımaya dahi imkânı olmayan bir kurumun bizzat ülke imkânlarıyla kazıları gerçekleştirmesi de mümkün değildi. Diğer yandan son talepler sırasında bazı meclis üyelerinin eserleri vermek yerine bunların açık arttırma yoluyla satılması ve elde edilecek gelire diğerlerinin nakliye masraflarının karşılanması teklifi de aslında teknik olarak mevcut uygulamadan farklı değildi. En azından bu uygulamalar, devlet bütçesinde bir harcama kalemi oluşturmadan kazıların yapılmasını ve bulunan eserlerden önemli bir bölümünün İstanbul'a getirilerek koruma altına alınmasını sağladı.

Toplumsal Nedenler: Avrupa'da arkeoloji 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir bilim dalı olarak gelişmişti. Osmanlı'da ise aynı dönemde benzer bir gelişme mevcut olmamakla birlikte müzecilik ve tarihi eserlere ilgi yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı. Müze-i Hümayunun açılmasından hemen sonra müdürlük görevine atanan Dethier'in girişimleriyle arkeoloji ve müzecilik alanlarında eğitim verilmesi için çalışmalar yürütülmüştü. 1874 yılında bir okul açılması için kararname çıkarılmışsa da bu girişim akim kalmıştı. Uzman yetiştirmek amacıyla yurtdışına öğrenci gönderilmesi ise ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşti.⁷⁴ Dolayısıyla Zincirli kazıları sırasında ülkede alanında yetişmiş uzman bulunmamaktaydı. Bu alanda çalışanların başında gelen Osman Hamdi Bey dahi birçok arkeolojik çalışmalar yürütmesine rağmen daha ziyade sanat ve tarih alanında eğitimliydi. Bu durum, Osmanlı yöneticilerinin tarihi eserlere bakışını ister istemez etkilemekteydi. Bunu, Almanların eser talepleri karşısında Osman Hamdi Bey'in değerlendirmeleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hamdi Bey, bu konudaki hemen hemen tüm görüşlerinde istenilen eserleri, ihtiva ettikleri tarihi özelliğine göre değil sanat değeri açısından değerlendirmiştir. Aynı şekilde kültürel açıdan da bu eserlerin İslam kültürüne ait olmayan pagan eserleri olduğunu ifade ederek verilmesinde bir sakınca bulunmadığını belirtmiştir.

Yöneticilerde yavaş yavaş oluşmaya başlayan tarihi eser bilincine karşılık sıradan halkta herhangi bir bilincin oluşmadığı açıktır. Yine daha önce ifade edildiği üzere Hamdi Bey'in yaptığı seyahatlerde birçok tarihi eserin bölge halkı tarafından yapı malzemesi olarak kullanıldığı ve bunların tahrip edildiği tespiti mevcuttur. Kaldı ki günümüzde dahi halk tarafından eserlerin

⁷¹ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012): 119-120.

⁷² Haydar Kazgan, "Düyun-ı Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) s.704.

⁷³ Aslıhan Nakiboğlu, "20.Yüzyıla Girenken Osmanlı Bütçeleri: Bir Karşılaştırma", *Akademik Bakış Dergisi* 31 (2012): 5.

⁷⁴ Serhan Mutlu ve Meral Başaran Mutlu, "Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi", *Academic Knowledge* 1/1 (2018): 65-70.

kıymetinin ve korunmasının gerektiğinin hala tam olarak anlaşılammış⁷⁵ olduğu düşünöldüğünde o dönemlerde halktan böyle bir bilinç beklemek beyhudedir.

Sonuç

Avrupa’da arkeoloji ve tarihi eser alanında 19. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler, tarihte Sümer, Mısır, Hitit, Yunan, Roma ve Bizans gibi medeniyetlerin topraklarının büyük bir kısmına sahip olan Osmanlı Devleti’ni önemli ölçüde etkilemiştir. Yabancıların ülke topraklarında başlattıkları çalışmalar, zamanla bu konuda bir bilincin oluşmasını ve çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışmaların en önemlileri, bir müze teşkili ile kazıların hangi usullere göre yapılacağını tespit eden nizamnamelerin çıkarılması olmuştur. Bu çalışma, Almanlar tarafından Zincirli Höyük’te yapılan kazıların nizamnameler çerçevesinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Carl Humann tarafından talep edilen ruhsat izinleri nizamnamenin 10. ve 15. maddeleri çerçevesinde hazırlanarak önce bu işlemlerden sorumlu Müze-i Hümayun Müdürlüğüne iletilmiştir. Bu birim tarafından yapılan incelemenin ardından talep Maarif Nezaretine aktarılmıştır. Maarif Nezaretinin talebi uygun bulmasının ardından talep sırayla Bab-ı Ali, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve son olarak padişah onayının alınması için Sadaret Dairesine aktarılmıştır. Padişahın onayıyla çıkarılan irade-i seniyye geriye doğru aynı silsileyle en alt makama iletilmiş ve en sonunda nizamname çerçevesinde ruhsatlar hazırlanmıştır. Ruhsat için yapılan son talebin ise Almanya Sefareti tarafından Hariciye Nezareti’ne yapıldığı anlaşılmaktadır. Talebin üst makamlardan yapılması nedeniyle bu sefer işlemler üst makamlardan alt makamlara doğru bir silsile takip etmiştir. Buna rağmen yine de nizamname çerçevesinde önce Maarif Nezareti ve ona bağlı olan Müze-i Hümayun Müdürlüğü’nün görüşleri alınmış ve ruhsat buna göre verilmiştir. Humann’dan sonra kazının başına geçen Felix von Luchan’ın, nizamnamenin şahıslara ait olan maddesinin kısıtlamalarından kurtulmak için farklı yollara başvurduğu görülse de her iki durumda devlet adamlarının konu ile ilgili işlemlerde nizamlar çerçevesinde hareket ettiği ve bu konuda büyük bir hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Yapılan kazıların neticesinde bulunan birçok eserin yurtdışına çıkarılmasına engel olunamamıştır. Ancak bu süreçte eserlerin çıkışı kaçakçılık, yağma veya talan şeklinde değil nizamnamenin bu konuda açık kapı bıraktığı 32. maddesi çerçevesinde padişahın onayıyla gerçekleşmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar da bu eserlerin yurtdışına çıkmasına zemin hazırlamış ve Almanlar tarafından 32. maddenin yoğun olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Almanya’ya eserlerin padişah iradesiyle verildiğinden bunların yeniden ülkeye getirilip getirilemeyeceği alanın uzmanları tarafından değerlendirilebilecek bir konudur. Fakat eserlerin gönderilmesi için verilen ruhsatlarda birbirinin aynı veya benzeri olan eserlerin çıkışına müsaade edildiği belirtilmiştir. Bundan hareketle de İstanbul Arkeoloji Müzesi (Müze-i Hümayun) ile Berlin Müzesindeki Zincirli Höyük’e ait eserler karşılaştırılarak benzer veya aynı olmayan eserler tespit edilir ve bunların usulsüz biçimde götürüldüğü anlaşılır ise ancak o zaman eserlerin geri getirilmesi için çalışmalar yürütülebilir.

⁷⁵ Palaz Erdemir ve Erdemir, “Kültürel Mirasın Korunması ve Ülke Kalkınmasındaki Önemi”: 129

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *BEO.*, 6/411; 355/26609; 1393/104401; 2008/150578; 2947/22.

BOA, *DH.MKT.*, 1498/97; 1772/122.

BOA, *HH.d.*, 25145.

BOA, *HR.İD.*, 2122/64.

BOA, *HR.TH.*, 269/15.

BOA, *İ.HUS.*, 77/130.

BOA, *İ.MF.*, 5/91; 7/49; 8/53.

BOA, *İ.MMS.*, 101/4281; 113/4855.

BOA, *İ.ŞD.*, 118/7071.

BOA, *MF.MKT.*, 97/92; 97/109; 98/115; 99/12; 99/146; 100/74; 102/22; 103/15; 103/132; 106/66; 109/12; 114/142; 124/51; 124/95; 125/12; 127/8; 131/65; 132/25; 138/85; 144/88; 148/64; 189/80; 197/59; 198/21; 212/49; 294/5; 441/35; 583/18; 825/93.

BOA, *MV.*, 35/23; 36/57, 54/39.

BOA, *ŞD.*, 212/6; 212/18; 212/59; 217/21; 218/28.

BOA, *Y.EE.*, 149/92.

BOA, *Y.A.HUS.*, 402/18.

BOA, *Y.PRK.ASK.*, 163/11.

Araştırma Eserler

Akın, Nur, “Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 233-239.

Alkan, Mustafa, “Adana’nın İdari Yapısı (1516-1923)”, *EKEV Akademi Dergisi* 9/24 (2005): 253-266.

Bayraktar, Bayram, Bülent Kucak, Irmak Karabulut, İzzet Ege ve Murat Öcal, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı’nın Berlin’e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17/34 (2017): 43-67.

Çal, Halit, “Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri”, *Vakıflar Dergisi* 26 (1997): 391-400.

Çolak, Kamil, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2008): 141-183.

Duru, Refik, “İslâhiye Bölgesi Araştırmaları”. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. Oktay Belli (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000): 342-344.

- Karar, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.IV, (Ankara: TTK Yayınları 1988).
- Kazgan, Haydar, “Düyun-ı Umimiye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) ss. 691-716.
- Luschan, Felix von, *Ausgrabungen in Sendschirli I-IV*, (Berlin, 1894-1911).
- Mutlu, Serhan ve Başaran Mutlu, Meral, “Anadolu’da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi”, *Academic Knowledge* 1/1 (2018): 64-76.
- Nakiboğlu, Aslıhan, “20.Yüzyıla Girerken Osmanlı Bütçeleri: Bir Karşılaştırma”, *Akademik Bakış Dergisi* 31 (2012): 1-18.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfusu*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020).
- Palaz Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil, “Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji”, *Tarih Okulu Dergisi*, 6/XV (2013): 261-283.
- Palaz Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil, “Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması”, *Yeni Türkiye*, 22/83 (2016): 752-771.
- Palaz Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil, “Belgeler Işığında Almanların Osmanlı Devletinde Yaptıkları Eskiçağ ve Arkeoloji Çalışmaları”, *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu*, (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009): 225-236.
- Palaz Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil, “Kültürel Mirasın Korunması ve Ülke Kalkınmasındaki Önemi”, *Türk Kültürü*, XLIII/505-506 (2005): 129-144.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012).
- Sarıyar Sezan, Canan, “Osmanlı Devleti Döneminde Mısır’da Arkeolojik Faaliyetler ve Eski Eser Uygulamaları”, *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 30 (2023): 64-75.
- Üngör, İbrahim, “İslahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/8 (2011): 137-163.
- Üngör, İbrahim, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, (Ankara: TTK, 2014).
- İbrahim Üngör, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, Doktora Tezi, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

Ek:

Kazı Sırasında Çekilen Resimler. Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 101/4281.

